

הרב אהוד אהיטוב

כלאי הכרם במשתלה של ירקות וגפנים במצע מנותק

הצגת הבעיה

במשתלה המגדלת שתילי גפן על אדמה בתוך מבנה מכוסה בגג, נשתלו שיחי עגבניות במצע מנותק במרחק של יותר מחצי מטר משתילי הגפנים שאף הם נשתלו במצע מנותק. השאלה היא האם במצב כזה צריך לעקור את הירקות? אמנם, בדרך כלל, כאשר שותלים שתי שורות של גפנים בקרקע, שבכל אחת מהן שלושה עצים או יותר דינן ככרם ואסור לשתול ירקות סמוך להן בתוך מרחק של 4 אמות (1.92 מ' ולמחמירים 2.4 מ')¹ ובמקרים מסוימים גם התוצרת נאסרת באכילה ובהנאה. במאמר שלפנינו נעסוק בשאלה האם קיים איסור כלאי הכרם במשתלה שהגפנים נשתלו בה באופן זמני. בנוסף לכך יש לדון בכרם שנשתל בתוך מבנה, ובשתילה שלא נעשתה ישירות בקרקע אלא על גבי מצע מנותק.

א. גפנים הנטועות בצפיפות בכרם רגיל

שתי שורות של גפנים הנטועות בקרקע דינן ככרם רק אם המרווחים בין השורות יהיו בין 4 אמות ל-8 אמות. אם המרווחים בין השורות קטנים מ-4 אמות, לא חל שם כרם על הגפנים היות שחלקן מיועדות לעקירה,² ודינן כגפנים בודדות שדי להרחיק מהן 6 טפחים (0.48 מ' ולמחמירים 0.6 מ') לצורך שתילת תבואה ירקות או קטניות.³ אולם אם נטעו גפנים בשלוש שורות ומעלה, נחלקו בדבר רבי שמעון ורבנן במשנה (כלאים פ"ה מ"ב), זו לשונה:

כרם שהוא נטוע על פחות פחות מארבע אמות רבי שמעון אומר אינו כרם וחכמים

אומרים כרם ורואין את האמצעית כאילו אינן.

על פי ביאור הגמרא במסכת בבא בתרא,⁴ רבי שמעון מתייחס למציאות כפי שהיא, ולכן כאשר הגפנים נטועות בצפיפות אין להן שם כרם, ודי להרחיק מהן 6 טפחים כמו גפנים בודדות. אולם חכמים סוברים שכאשר אדם נוטע גפנים מתוך כוונה לעקור בהמשך את השורה האמצעית ולהשתמש בה לצורך עצים,⁵ אנו רואים כבר עתה את אותה שורה

1. רמב"ם, הל' כלאים פ"ז ה"א; וכן הדין בחמש גפנים כשאחת יוצא זנב, שם ה"ז; אך נחלקו המפרשים מהי הגדרת יוצא זנב, ראה חוקות הארץ, פ"ז ה"ז אות א.
2. משנה כלאים פ"ה מ"ב; רמב"ם, הל' כלאים פ"ז ה"ב.
3. רמב"ם, הל' כלאים פ"ו ה"ג, פ"ז ה"א.
4. בבא בתרא קב ע"ב.
5. רמב"ם הל' כלאים פ"ז ה"ג; ועיין בהרחבה חוקות הארץ, פ"ז ה"ג הערות 10-11.

כאילו היא כבר נעקרה, ובאמת יש כאן כרם בעל שתי שורות עם מרווח תקין של יותר מ-4 אמות ביניהן, וממילא אסור לזרוע שם ירקות ללא הרחקה של 4 אמות מהגפנים.

ב. גפנים הנטועות בצפיפות במשתלת גפנים

לפני כמאה שנה עם פריחתו של ענף הגפנים במושבות החדשות בארץ ישראל, נשאל הגרא"י אורלנסקי הי"ד זצ"ל,⁶ רב המושבה זכרון יעקב, ביחס לשורות של גפנים הנטועות בצפיפות, וכולן מיועדות להעתקה ולשתילה בכרמים השונים. השאלה הייתה האם גם במקרה כזה חלים דיני הרחקה מהגפנים? הגרא"י אורלנסקי הי"ד זצ"ל סבר ששתילי גפנים הנטועות במשתלה באופן זמני אין דינן ככרם, הואיל וכולן מיועדות לעקירה. וכך הוא כותב: על דבר המשתלות הנטועות צפופות ועומדות להיעקר משם ולנוטען במקום אחר, שיש להם רק דין גפן יחידי ואין צריך להרחיק מהם רק ו' טפחים. דעד כן לא פליגי ר"ש וחכמים בדין אם נטעם פחות מד' אמות, זה רק אם בדעת בעל הכרם שיישאר הגפנים נטועים תמיד במקומם לא שיעקרום אח"כ ליטע אותם במקום אחר. אבל אם נטע לכתחילה על דעת לעוקרם, בוודאי נראה פשוט דאין על המשתלה דין כרם.

כלומר, המחלוקת במשנה כלאים (הנ"ל) עוסקת בכרם של שלוש שורות שבגלל הצפיפות חלק מהן ייעקר וחלקן יישאר, אבל כשכל הגפנים מיועדות לעקירה ולהעברה למקום אחר, אין להם שם כרם אלא אוסף של גפנים בודדות, ודי להרחיק מהן 6 טפחים כדין הרחקה מגפן בודדת.⁷ וכך כתב כעבור כ-30 שנה, מו"ר הגר"ש ישראל זצ"ל בספרו 'ארץ חמדה':⁸ אולם הרה"ג אליעזר יהודה וולדינברג זצ"ל⁹ סובר שלגפנים הנטועות במשתלה יש דין כרם למרות שהן נטועות בצפיפות. והביא לכך מספר נימוקים: (1) ניתן לומר 'רואים את האמצעית כאילו אינה', רק בכרם קבוע הנטוע בצפיפות, שם אכן השורות החיצוניות יישארו במקומן והאמצעית עומדת להיעקר. אך לא ניתן לומר כן במשתלה בה לכל הנטיעות קיים מעמד שווה, לכן שם אנו מתייחסים למציאות הנראית לעין, וכל עוד הגפנים נטועות במשתלה יש לכולן יחד דין כרם וצריך להרחיק מהן 4 אמות וצריך להרחיק את שתילי העגבניות ארבע אמות משתילי הגפנים. (2) דין 'רואים' הוא רק כאשר הגפנים העומדות להיעקר מיועדות לשריפה וכדו', אך לא כאשר מיועדות לשתילה במקום אחר שאז לכולן יש דין כרם. (3) דין 'רואים' נאמר להחמיר כדי להחשיב את הגפנים ככרם ולא להקל. לדעה זו ניתן לצרף את דעת ה'אמונת יוסף',¹⁰ שאם נטע במכוון כרם בצפיפות של פחות מ-4 אמות דינו ככרם גמור, מכיוון שדין 'רואין את האמצעיות כאילו אינן', הוא רק בנוטע בסתמא. אמנם הגר"ש ישראל זצ"ל¹¹ דחה סברה

6. חוברת הדביר, שנה ג קובץ ד-ו סי' ה (דבריו הובאו גם בחוקות שדה, עמ' עו הערה ה, ובשו"ת ציץ אליעזר, ח"א סי' יח).

7. רמב"ם, הל' כלאים פ"ו ה"ג, פ"ז ה"א.

8. ארץ חמדה, ח"ב מהד' תשנ"ט עמ' קו-קז ד"ה משתלות הגפנים.

9. שו"ת ציץ אליעזר, ח"א סי' יח.

10. אמונת יוסף, פ"ה ה"ב ד"ה ר"ש בר בא.

11. ארץ חמדה, ח"ב מהד' תשנ"ט עמ' קז ד"ה אבל דברי.

זו משני טעמים: (1) אי אפשר לומר שאת האמצעיות רואים כעקורות לפי שעומדות להעברה בעוד שלחיצוניות נותנים שם כרם, שהרי מעמדם שווה מבחינה תוכנית העקירה. (2) מצד הסברה כולן נחשבות עקורות אף שעומדים לנוטען במקום אחר, שהרי לא שייך לתת להם 4 אמות לעבודת הכרם כשאינו מעוניין להשאירן כאן. אם כן, לא יצאנו מידי מחלוקת,¹² אולם במקרה הנידון בשאלה מדובר בגפנים וירקות שגדלים במצע מנותק ובתוך מבנה, ויש לדון האם לדעת כולם ניתן להקל לכתחילה.

ג. ירקות שגדלים במצע מנותק על אדמת הכרם

זריעה בעציץ שאינו נקוב ('מצע מנותק') בתוך הכרם אסורה מדרבנן, כפי שפסק הרמב"ם (הל' כלאים פ"ה הט"ז):¹³ 'וכן הזורע בעציץ שאינו נקוב המונח בכרם לא קדש ומכין אותו מכת מרדות', וכן פסק ה'שלחן ערוך'.¹⁴ לדעת הגר"א¹⁵ מקור הלכה זו בדברי הגמרא (מנחות ע"א):

אמר רב טביומי בר קיסנא אמר שמואל: הזורע כלאים בעציץ שאינו נקוב - אסור. אמר אביי: בשלמא אי אשמעינן לוקה מכת מרדות מדרבנן - שפיר... לעומת זאת לדעת הרדב"ז¹⁶ וה'כסף משנה'¹⁷ מקור ההלכה בדברי המשנה (כלאים פ"ז מ"ח): 'עציץ נקוב מקדש בכרם ושאינו נקוב אינו מקדש'. היות שבמשנה זו יש התייחסות מפורשת לזריעה בעציץ שאינו נקוב **שבתוך הכרם**.¹⁸ מדברי המשנה 'ושאינו נקוב אינו מקדש' עולה שאסור לזרוע ירקות בעציץ שאינו נקוב המונח בכרם. והשאלה האם בדיעבד התוצרת נאסרת. לדעת חלק מהמפרשים כוונת המשנה: 'אינו מקדש', הכוונה 'אינו נאסר', כלומר שבדיעבד התוצרת מותרת באכילה.¹⁹ ויש הסוברים שהתוצרת בדיעבד אסורה מדרבנן.²⁰

-
12. אף שבהלכות הארץ, הכריעו שניתן להקל בדבר, אך כיוון שמדובר במחלוקת באיסור כלאי הכרם שהוא מן התורה, פשוט לעניות דעתי שבמשתלה רגילה בשטח פתוח ראוי להחמיר להרחיק 4 אמות מספק.
13. עיין חוקות הארץ, על הרמב"ם שם אות ד.
14. שו"ע, יו"ד סי' רצו סעי' יב.
15. ביאור הגר"א, יו"ד סי' רצו ס"ק לז; וכן מובא בשו"ת דבר אברהם, ח"א סי' כה ס"ק ז ד"ה ולכאורה.
16. רדב"ז, פ"ה הט"ז ד"ה וכן הזורע.
17. כסף משנה, פ"ה הט"ז ד"ה וכן, שם, פ"ה הכ"ג.
18. הרדב"ז והכס"מ לא ציינו את דברי הגמרא במנחות הנ"ל כמקור לדברי הרמב"ם, היות שניתן להבין שהיא עוסקת רק בכלאי זרעים ששניהם בתוך עציץ אחד שאינו נקוב, ראה אור שמח, פ"ה הט"ז; וכן משמע מדברי שו"ת הר צבי, זרעים ח"ב סי' כד אות ג ד"ה ונ"ל; ועיין זהב הארץ, פ"ה הט"ז ד"ה ולפי מה שביארנו; וייתכן שהרמב"ם אכן הסתמך על שני המקורות ביחד, כמשלימים האחד את השני, שרק במשנה מפורש האיסור לזרוע בעציץ שאינו נקוב בכרם, ומאידך הביטוי 'מכין אותו מכת מרדות' מפורש רק בגמרא מנחות ע"א.
19. וכן דעת הריב"מ, כלאים פ"ז מ"ח ד"ה ושאינו; וכן פסקו הסמ"ג, לאוין סי' רפ ד"ה גפן, והכפתור ופרח, פרק נח ד"ה האסורים בהנאה; ועיין בהרחבה חוקות הארץ, פ"ה הט"ז אות ד הערה 15.
20. כן דעת הרדב"ז, הל' כלאים פ"ה הט"ז ד"ה וכן הזורע; רש"ס, כלאים פ"ז ה"ו ד"ה ושאינו נקוב; מלאכת שלמה, כלאים פ"ז מ"ח ד"ה עציץ; וכן פסקו: ארץ חמדה, ח"ב עמ' סט פרק יט; דרך אמונה, פ"ה הט"ו ס"ק צט וס"ק קב; ועיין עוד חוקות הארץ, פ"ה הט"ז אות ד והערה 16.

ד. מעמדו של כרם כשהגפנים במצע מנותק

בתלמוד הירושלמי²¹ הסתפקו בשאלה, האם יש לחמישה עציצים שאינם נקובים²² המונחים בצורה של כרם דין כרם? ונחלקו המפרשים כיצד להכריע בשאלה זו: יש סוברים שצריך להרחיק 4 אמות, מחמישה גפנים שנטועות בחמישה עציצים נפרדים על מצע מנותק.²³ ויש מי שאומר שאין כלאי הכרם כשהגפנים במצע מנותק, ואין צורך להרחיק מהם כלל אפילו לא 6 טפחים כדין הרחקה מגפן יחידית.²⁴ ולמעשה, גם מכרם של עציצים מנותקים צריך להרחיק 4 אמות.²⁵

ה. כרם הנטוע בתוך הממה

בנידון שלנו שהגפנים נטועות בחממה, קיימת לכאורה מחלוקת בין התלמוד הבבלי לתלמוד הירושלמי. כי מדברי התלמוד הירושלמי (ערלה פ"א סוף ה"ב), נראה שאין איסור כלאים מצמחים שגדלים בתוך מבנה, שהרי הטעם שבגללו נתבאר שאין חיוב תרומות ומעשרות מן התורה בגידולים שבתוך בית, הוא משום שנאמר בהם 'שדך', כלשון הירושלמי:

ר' יוחנן בשם ר' ינאי: **אילן שנטעו בתוך בית** - חייב בערלה ופטור מן המעשרות, דכתיב: 'עשר תעשר את כל תבואת זרעך היוצא **השדה**'.

כלומר, כיוון שהמילה 'שדך' משמעותה חלקת אדמה שתחת כיפת השמיים, ומה שנמצא תחת הגג אינו בכלל זה, לכן סבר הירושלמי שהגדל בבית פטור מתרומות ומעשרות,²⁶ ורק בערלה חייב מפני שנאמר בה 'וכי תבאו אל הארץ ונטעתם' - המצווה כוללת גם אדמה שנמצאת תחת גג, ואם עץ נשתל בבית - חייב בערלה.²⁷ על פי הבחנה זו יוצא, שעל גידולי בית לא חל איסור כלאים, שהרי גם בכלאים נאמר (ויקרא יט, יט): 'שדך לא

21. ירושלמי כלאים פ"ז ה"ו.

22. הירושלמי לא הסתפק בדין גפנים המונחות על משטח אחד, וכתב החזו"א, הל' כלאים סי' יג ס"ק טז ד"ה שם, שצריך להרחיק מהן כדין הרחקה מכרם, וכן כתבו אמונת יוסף, פ"ז ה"ו ד"ה רבי יהודה; דרך אמונה, הל' כלאים פ"ה הט"ז ס"ק קב עפ"י הירושלמי פ"ז ה"ו.

23. עפ"י גרסת הירושלמי פ"ז ה"ו: 'נטע חמש גפנים בחמשה עציצין שאינן נקובין'; רש"ס, לירושלמי שם ד"ה שאינן, וד"ה לאויר; פני משה, לירושלמי שם ד"ה נטע וד"ה את; תולדות יצחק, לירושלמי שם ד"ה נטע; ראה בירושלמי עם ביאורים, פ"ז ה"ו ד"ה ה גפנים, שדן במשמעות גרסה זו.

24. כפי שביאר מהר"א פולדא, לירושלמי כלאים פ"ז ה"ו, שהירושלמי דוחה את ההבנה שיש שם כרם לעציצים שאינם נקובים. חשוב לציין שלדעת החזו"א, הל' כלאים סי' יג ס"ק טז ד"ה שם ריב"פ, בשאלה זו הירושלמי כלל לא הסתפק, כי פשוט לו שלכל הפחות יש לכל אחת מהגפנים דין 'גפן יחידית', והספק הוא רק אם יש צורך להרחיק מהן 4 אמות.

25. כיוון שזו הדעה הרווחת יותר במפרשי הירושלמי כמבואר לעיל, וכך מצאנו בהלכות אחרות שהשוו חכמים עציץ שאינו נקוב לעציץ נקוב הן לתרומות ומעשרות, הן לכלאי זרעים, והן לשביעית, ועוד שבנוגע לאילנות מחמרים בירושלמי ערלה פ"א ה"א, שעציץ שאינו נקוב הרי הוא נקוב לעניין ערלה.

26. חשוב לציין את דברי הרמב"ם, הל' מעשר פ"א ה"א, שלמרות הפטור מהתורה כתב מסברה: 'אילן שנטעו בתוך הבית פטור ממעשרות... ויראה לי שהוא חייב במעשרות מדבריהם', אולם הראב"ד השיג עליו וכתב שהפטור הוא מוחלט.

27. חשוב לציין שלאור הבחנה זו הסתפק הירושלמי שם, האם איסור שביעית נוהג בתוך מבנה, היות שבשביעית נאמרו שתי מילים אלו, הן 'ושבתה הארץ שבת לה', והן 'שדך לא תזרע'. בביאור השיטות השונות עיין שבת הארץ, פ"א ה"ג אות ב, ובקונטרס אחרון סי' ג.

תזרע כלאים'. אולם בתלמוד הבבלי (עירובין צג ע"א), משמע שקיים איסור כלאי הכרם גם בתוך בית, כלשון הגמרא:

בית שחציו מקורה וחציו אינו מקורה, גפנים כאן - מותר לזרוע כאן, ואילו השווה את קירוי אסור.

מדברי הגמרא יוצא שבמקרה שהבית מקורה באופן חלקי, מותר לזרוע בחלקו השני, על פי הכלל ההלכתי 'פי תקרה יורד וסותם', היכן שמסתיימת התקרה נחשב הדבר כמחיצה 'דמיונית' היורדת עד הרצפה בין החלק המקורה של הבית לחלק שאינו מקורה, והיא מבדילה בין הגפנים לזרעים.²⁸ לפיכך מותר לזרוע בחלק השני של הבית אפילו בתוך 4 אמות של הגפנים,²⁹ כדין גפנים הנטועות מצד אחד של הגדר שמותר לזרוע מצידה השני ללא כל הרחקה.³⁰ יוצא מכך שאם התקרה היא 'מקיר לקיר' על כל שטח הבית, אסור לזרוע בכל שטח הבית בו נטועות הגפנים. וכך פסק הרמב"ם (הל' כלאים פ"ז הי"ח):

בית שחציו מקורה וחציו אינו מקורה וגפנים נטועים בצד זה מותר לזרוע ירקות בצד האחר, שהרי פי תקרה כאילו ירד וסתם ונעשה בנייהן כמחיצה, ואם השווה את קרוי אסור.

1. מחול הכרם בכרם הנטוע במבנה

אלא שיש לשאול מדוע נאמר בגמרא 'ואם השווה את קרוי אסור' ולא נאמר שניתן לזרוע שם לאחר הרחקה של 4 אמות מהגפנים שבתוך הבית? אמנם לדעת רש"י (עירובין צג ע"א ד"ה השווה), אכן ניתן לזרוע לאחר הרחקה, כלשונו: '**השוה את קרוי - שקירה כל הבית - אסור**, אלא אם כן הרחיק'.³¹ אלא שגם בדבריו לא מבואר כמה צריך להרחיק. אפשר שכוונת הגמרא שעל נטיעה בבית מקורה ומוקף מחיצות חלות הלכות 'מחול הכרם'. המשמעות המעשית של 'מחול הכרם' היא שכאשר נטועות גפנים בכרם המוקף גדר בגובה 10 טפחים, הרחקה של 4 אמות לא מספיקה כדי לזרוע סמוך להן, ורק אם יש לפחות 12 אמה בין הגפנים לגדר (5.72 מ' ולמחמירים 7.2 מ'), מותר יהיה לזרוע בין הכרם לגדר, כמובן בהרחקה של 4 אמות מהכרם, שטח זה נקרא בלשון המשנה³² 'מחול הכרם',³³ וכך גם פסק הרמב"ם (הל' כלאים פ"ז הי"ב), לגבי כרם רגיל:

28. עפ"י רש"י, עירובין צג ע"א ד"ה מותר: 'גפנים כאן - תחת הקירוי. מותר לזרוע כאן - חוץ לקירוי מיד, ואין צריך להרחיק, דפי תקרה יורד וסותם, והוי מחיצה מנדלת ביניהם'. וביארו התוס', עירובין צג ע"א ד"ה חציו, שבכלאים די בצד אחד לומר 'פי תקרה יורד וסותם'; מאירי עירובין צג ע"א.

29. מאירי, עירובין צג ע"א ד"ה בית.

30. עפ"י רמב"ם, הל' כלאים פ"ז הט"ו; ועיין בהרחבה חוקות הארץ, שם אות ז.

31. וכך גם מפורש בדברי המאירי, עירובין צג ע"א ד"ה ואם.

32. כדעת בית הלל במשנה כלאים פ"ד מ"ב.

33. בטעם השם 'מחול הכרם' נאמרו מספר הסברים: יש שפירשו שהוא נגזר מהמילה 'מחילה' היינו למחול על אותו מקום שלא לטעת אותו: רמב"ם, פירוש המשנה כלאים פ"ד מ"ב, ועוד מפרשים. ויש שפירשו מלשון מחול של ריקודים, בשל השטח הסובב את הכרם: רש"י, עירובין ג ע"ב ד"ה מחול, שם צג ע"א ד"ה מחול; ועוד מפרשים. ויש שהוסיפו ששטח זה שימש למחולות הנשים בט"ו באב וביום הכיפורים עפ"י הכתוב בספר שופטים כא, יט, והמשנה תענית פ"ד מ"ח; כן כתב התפארת ישראל, כלאים פ"ד אות ז ועוד אחרונים. ועיין חוקות הארץ, ח"ב פ"ז הי"ב, בתחילת ההלכה.

וכן מקום שנשאר פנוי בלא גפנים בין סוף הכרם ובין הגדר שלו והוא הנקרא מחול הכרם אם יש בו שתים עשרה אמה מרחיק מן הגפנים ארבע אמות וזרע את השאר.

הצורך ברווח של 12 אמה להיתר זריעה, הוא משום ש-4 אמות הצמודות לכרם אסורות משום עבודת הכרם, ו-4 אמות הסמוכות לגדר בעל הכרם מפקירם כיוון שאין רגילות לזרוע שם בשל הנזק העלול להיגרם על ידי כך לגדר על ידי המחרשה,³⁴ או על ידי הזריעה.³⁵ ויש אומרים שאין רגילות לזרוע סמוך לכותל משום שהוא מיועד להילוך על מנת לחזק את יסודות הכותל,³⁶ או מפני שבעל הכרם משאיר מקום פנוי להליכה סביב הכרם וכדי להעמיד שם בקר וכליו.³⁷ לפיכך אם נותר באמצע שטח הפחות מ-4 אמות, נאסר כל השטח בזריעה כיוון שהוא בטל לגבי הכרם.³⁸ לעומת זאת כאשר יש 12 אמה רווח מותר לו לזרוע עד הגדר לאחר הרחקת 4 אמות מהכרם.³⁹ וייתכן שגם בכרם הנטוע בתוך הבית צריך שיהיה מרווח של 6 מטר⁴⁰ בין הגפנים למחיצות הבית,⁴¹ כדי להתיר לזרוע שם לאחר הרחקת 4 אמות מהגפנים. וכך כותב הרב יוסף צבי הלוי זצ"ל בספר 'כרם הארץ',⁴² לאחר שהוא מביא את דברי רש"י שמותר לזרוע תחת התקרה לאחר הרחקה:

34. על פי הגמרא עירובין צג ע"א, שהחשוב של 12 אמה כולל בתוכו 4 אמות הסמוכות לגדר 'כיוון דלא מזדרען אפקורי מפקר להו', וכפי שביאר רש"י שם ד"ה כיוון דלא מזדרען, שהטעם הוא 'משום דוושא' שהמחרשה עלולה להזיק לגדר, וכן דעת הרש"ס, כלאים פ"ד ה"א ד"ה וב"ה אומרים י"ב אמה.
35. מהר"י קורקוס, הל' כלאים פ"ז הי"ב ד"ה וכן; פני משה, כלאים פ"ד ה"ב ד"ה אם אין שם י"ב אמה; תולדות יצחק, כלאים פ"ד ה"א ד"ה אם אין שם י"ב אמה; ארץ חמדה, ח"ב מהדורת תשנ"ט עמ' קי ד"ה והטעם.
36. רמב"ם, פירוש המשנה הוצאת מוסד הרב קוק פ"ד מ"ב ד"ה נותנין; רא"ש, כלאים פ"ד מ"ב ד"ה מחול הכרם; רע"ב, פ"ד מ"ב ד"ה אם יש י"ב אמה; מהר"א פולדא, מהדורת מוצל מאש כלאים פ"ד מ"ב במשנה ד"ה אם יש; רדב"ז, הל' כלאים פ"ז הי"ד ד"ה היה גדר; תפארת ישראל, כלאים פ"ד אות ה; ונראה שזו כוונת הר"ט, מהדורת מוצל מאש פ"ד מ"א-ב ד"ה אם יש, ותוס' יו"ט, כלאים פ"ד מ"ב ד"ה מחול הכרם; ועיין דברי הגר"א בשנות אליהו, כלאים פ"ד מ"ב הקצר ד"ה איזהו; ובפירוש הארוך ד"ה איזו מחול הכרם, שהביא את לשון הגמרא עירובין צג ע"א בלא ביאור.
37. מאירי, מהדורת הרש"ל, עירובין ג ע"ב ד"ה היתה קרחה; וכן נראה מלשון הריטב"א, עירובין ג ע"ב ד"ה ומחול הכרם שכתב בסתמא: 'אין דרך לזרוע בד' אמות הסמוכות לגדר דדרסי התם ולא חשיב שדה התם', ולא ציין שזה משום תועלת הכותל.
38. על פי רש"י עירובין צג ע"א ד"ה כיון; ר"ש, כלאים מהדורת מוצל מאש פ"ד מ"א-ב ד"ה אם; וכן נראה מלשון הרמב"ם, פירוש המשנה כלאים הוצאת מוסד הרב קוק פ"ד מ"ב ד"ה נותנין לו עבודתו; וראה ארץ חמדה, עמ' קי ד"ה והטעם; דרך אמונה, הל' כלאים פ"ז הי"ב ס"ק סח. ויש מי שאומר שבכרם המוקף אם אין 12 אמה בין הכרם לגדר, דנים את כל השטח שבין הכרם לגדר כחלק מן הכרם כמבואר במס' כלאים עם פירוש הגר"א פ"ד מ"ב הע' א ובשינויי נוסחאות; וכשיטת רבא עירובין צג ע"א קיימת מחיצה להחמיר, ועיין אמונת יוסף, כלאים פ"ד ה"א ד"ה קרחת הכרם וד"ה ר' יהודה אומר.
39. רמב"ם, פירוש המשנה כלאים הוצאת מוסד הרב קוק פ"ד מ"ב ד"ה נותנין; ריב"מ, כלאים פ"ד מ"ב ד"ה ואיזהו; כפתור ופרח, מהדורת בית המדרש להלכה בהתיישבות פנ"ח ד"ה מחול ועיי"ש הערה 4; הלכתא גבירתא, כלאים פ"ד מ"ב; דרך אמונה, הל' כלאים פ"ז הי"ב ס"ק סט; ארץ הבחירה, כלאים פ"ד מ"ב עמ' קעו-קעז ד"ה מעתה מבואר.
40. על פי שיטת הגר"ח נאה זצ"ל שהייתה מקובלת.
41. על פי רמב"ם, הל' כלאים פ"ז הי"ב.
42. כרם הארץ, עמ' רסב הלכה סה ישמח ציון, אמצע ד"ה בית; וייתכן שאפשר לומר זאת גם בדעת הרמב"ם, הל' כלאים פ"ז הי"ח. יש לציין שהוא לא מתייחס לשיטת הרמב"ם כחולקת על רש"י למרות

וכמה צריך להרחיק? אינו מבואר, דשמה בעיני הרחקה יב אמות כדין מחול הכרם, דאם לא היה גדר י' טפחים ורוחב ד' טפחים הצריכו הרחקה יב אמה כל שכן בית שכתליו מקיפים את הכרמים סביב, כתלים אמיתיים, דצריכין הרחקה יב אמה?!

אולם בהמשך דבריו הוא מביא שני הסברים מדוע אין דין 'מחול הכרם' בכרם הנטוע בתוך מבנה: (1) יש להשאיר 12 אמה למחול הכרם רק במקום שבעל הכרם רוצה שאנשים יסתובבו וידרכו באותו שטח כדי לחזק את הגדר, ולא בכרם הנטוע בתוך בית, שם אדם אינו מעוניין שיסתובבו לו בתוך המבנה, ואינו מפקיר אותו לשימוש. (2) דין מחול הכרם גזרו רק בכרמים בשטח פתוח כי אלו הם הכרמים המצויים. אך לא גזרו להשאיר 'מחול הכרם' בכרם הנטוע בבית כי דבר זה אינו מצוי. בין אם נאמר שיש דין 'מחול הכרם' בגפנים הגדלות בבית, ובין אם אין שם דין 'מחול הכרם', ברור ופשוט להלכה שיש דין כלאים בבית. עדיין צריך ליישב הלכה זו, עם דברי הירושלמי, ממנו עולה שאין כלל איסור כלאים בתוך בית משום שנאמר בהם 'שדך לא תזרע כלאים'.

ז. הסוברים שכלאים הגדלים בבית אסורים מהתורה

יש סוברים שאין להסיק מהפטור של גידולי בית מתרומות ומעשרות, שפטורים אף מאיסור כלאים, כיוון שהמילה 'שדך' שנאמרה בכלאים נדרשת להלכות אחרות בדיני כלאים.⁴³ ולא לפטור גידולי בית מכלאים. כך כתב הגרש"ז אויערבך זצ"ל (שו"ת מנחת שלמה, ח"א סי' קא ס"ק ו), והוסיף שאף קיימת סברה להחמיר יותר בכלאים הגדלים בבית מכלאים הגדלים בשדה, משום שקירות הבית מצרפים את כל הגידולים, כלשונו: 'ואדרבה, הבית מצרפן לשדה אחת וצריך הרחקה גדולה יותר'.⁴⁴ בדרך זו הולכים גם ה'חזון איש',⁴⁵ והרה"ג ישעיה זאב וינוגרד זצ"ל בספרו 'שערי זיו',⁴⁶ הסוברים שאיסור כלאים בגידולי בית דומה לאיסור ערלה בבית, שעליו מפורש בירושלמי,⁴⁷ שחל גם על עצי פרי הגדלים בבית.⁴⁸ את שיטתם הם מבססים על דברי הגמרא בנדרים (נח ע"ב), הדנה בשאלה מדוע גידולי שביעית שהמשיכו לגדול בשמינית פקע מהם איסור שביעית בשלב מסוים על פי הכלל 'גידולי היתר מעלים את האיסור', ואילו בערלה וכלאים לא נאמר כלל זה. שהרי פירות ערלה שגדלו בשנה הרביעית נשארים באיסורם, וכן ענבים

שהרמב"ם לא התייחס לדיני הרחקה, וייתכן שזה מפני שהשארית מרווח של 6 מ' בין הכרם לקירות הבית, אינה מעשית בבית ממוצע. אך ייתכן שהרמב"ם חולק ואוסר לזרוע שם באופן מוחלט, אפשרות שמעלה להלן הגרש"ז אויערבך זצ"ל.

43. כגון: שאם שדה אחת זרועה חיטים מותר לחברו לסמוך לה שדה של שעורים, כיוון ששדות של שני בעלים נחשבות כשתי שדות מיוחדות. כמו כן דין 'ראש תור', שאם נראה שהוא חלק משדה אחרת, מותר לסמוך לשדה מין אחר, ודין זה נלמד מהפסוק 'שדך לא תזרע כלאים'.

44. צירוף זה נקרא 'חבוש', כפי שמובא בירושלמי לעניין כלאי זרעים, ועיין על כך בדבריו של הרה"ג דב ליאור שליט"א בסיכום שיעור שנתן בנושא זה ביום העיון של מכון התורה והארץ, ט"ו בשבט תשנ"ה, נדפס באמונת עתיך 5 (תמוז-אב תשנ"ה); ועיין במאמרו של הרב יהודה עמיחי שליט"א, התורה והארץ, ח"ב עמ' 405-409.

45. חזו"א, הל' שביעית סי' כו ס"ק ד ד"ה ומש"כ.

46. שערי זיו, זרעים סי' א ס"ק ג.

47. ירושלמי ערלה פ"א ה"ב; מהטעם שנתבאר לעיל אות ו.

48. כיוון שלא נאמר באיסור זה 'שדך' כי אם 'וכי תבאו אל הארץ' - ובכלל זה גם גידולי בית.

שנאסרו מחמת כלאי הכרם, אינם מותרים גם לאחר שעקרו את התבואה שאסרה אותם! על כך עונה הגמרא: 'אמר רבי יצחק: שניא שביעית, הואיל ואיסורה ע"י קרקע, בטילתה נמי ע"י קרקע', וביאר הר"ן שם (ד"ה שאני שביעית):

שביעית הואיל ואיסורה על ידי קרקע - כדכתיב ושבתה הארץ בטילתה על ידי קרקע, מה שאין כן ערלה דחסרון זמן גרם לה איסורא וכלאים נמי תערובת הוא דקא גרים.

כלומר, קדושת שביעית תלויה בקרקע, והיא חלה על כל צמחי מאכל שגדלים בקרקע בשנה זו. לכן כאשר יצאה השביעית, אותם גידולי שביעית שהמשיכו לגדול בשמינית פוקעים מהם דיני שביעית בשלב מסוים. לעומת זאת איסור ערלה אינו תלוי רק בקרקע כי אם גם בשנות הנטיעה, וכן איסור כלאים אינו תלוי רק בקרקע אלא גם בתערובת הזרעים או בחוסר הרחקה בין התבואה לגפנים.⁴⁹

ה. הסוברים שכלאים הגדלים בבית אסורים מדרבנן

יש אומרים שמהתורה גם איסור כלאים לא חל על מה שגדל בבית משום שנאמר בו 'שדך לא תזרע כלאים', אך חכמים אסרו לגדל כלאים גם בתוך הבית. בדומה לדברי הגמרא⁵⁰ שמשווה בין דין כלאים לדין תרומות ומעשרות בעציץ שאינו נקוב, ששניהם אסורים מדרבנן. בדרך זו הלך מרן הגרא"ה קוק זצ"ל בשו"ת 'משפט כהן',⁵¹ מדבריו עולה שאכן מהתורה אין חל איסור כלאי הכרם בתוך בית, אך הוא חל מדרבנן. בדומה לשיטת הרמב"ם,⁵² שפסק שגידולי בית פטורים מתרומות ומעשרות מן התורה, שנאמר 'עשר תעשר את כל תבואת זרעך היוצא השדה', אך הם חייבים מדבריהם. ומסיים הרב זצ"ל ואומר, שאכן לדעת הראב"ד (שם) שסובר שגידולי בית פטורים לגמרי מתרומות ומעשרות, לא חל עליהם איסור כלאים כלל, אף לא מדרבנן.

ט. הבהנה בין כלאי זרעים לכלאי הכרם בגידולי בית

אפשרות נוספת כותב הגרא"ה קוק זצ"ל בשו"ת 'משפט כהן',⁵³ שהמילה 'שדך' בכלאים ממעטת דווקא איסור כלאי זרעים בבית,⁵⁴ אך לא כלאי הכרם, שכן לגביהם לא נאמרה

49. ויש לדון בדבריהם, שהרי בהמשך הגמרא בנדדים נט ע"א, אומרת הגמרא יסוד זה גם במעשרות, שאינו תלוי רק בקרקע כמו בשביעית כי אם גם בדיגון, כלומר בגמר מלאכה, ולמרות זאת לכולי עלמא אין חיוב במעשרות מהתורה בתוך בית. וצריך לחלק בין מעשרות לכלאים.

50. מנחות ע ע"א.

51. שו"ת משפט כהן, סי' מט סוף ד"ה עד"ת, בהסבר הראשון. לעניות דעתי הסיבה שהגרא"ה קוק זצ"ל לא קיבל את החילוק בין כלאים לתרומות ומעשרות, כי לדעתו קשה לקבוע על פי סברה אימתי דרשת 'שדך' ממעטת גידולי בית ואימתי לא. כפי שהוא חולק בספרו 'שבת הארץ', בקונטרס אחרון אות א עמ' 724, על דעת הלומדים מסברתם שהפסוק 'ושבתה הארץ' מלמד שבעל השדה עובר על מצוות עשה, אף כשאדם אחר עבד בשדהו בשביעית, בלי שיש לכך סימוכין בדרשות חז"ל.

52. רמב"ם, הל' מעשר פ"א ה"י.

53. שו"ת משפט כהן, סי' מט ד"ה ובר מן דין.

54. ייתכן שלדעת המשפט כהן שם, אין חילוק בין כלאים למעשרות, לגבי גידולי בית. שהרי בהמשך הגמרא בנדדים נט ע"א, אומרת הגמרא שגם במעשרות גידולי היתר אינם מעלים את האיסור, שלא

בתורה המילה 'שדך', אלא 'לא תזרע כלאים', ולכן כרם בכל מקום אסור בכלאים. אמנם ייתכן להוסיף שאכן חומרה זו היא מדרבנן והם החמירו בכלאי הכרם גם בבית אף שלא אסרו שם כלאי זרעים. כפי שמצאנו שחכמים אסרו כלאי הכרם בחו"ל כיון שבארץ הם אסורים בהנאה.

י. הרהקת ירקות מגפנים במשתלה – כששניהם בחממה מצע מנותק

בנידון שלפנינו דנים בזריעה בעציץ שאינו נקוב שלדעת כל הפוסקים אף בשטח פתוח יש בזה איסור דרבנן. אלא שבמקרה הנידון בשאלה שהשתילה היא במשתלת גפנים צפופות במצע מנותק בחממה, יש צירוף ספקות באיסור דרבנן המאפשר להקל במקרה זה, כדלהלן:

- 1) גפנים הנטועות בצפיפות במשתלה ואפילו בשטח פתוח - נחלקו הפוסקים בדבר: יש הסוברים שאין להן מעמד של כרם כיוון שהן מיועדות לעקירה, ודינן כאוסף של גפנים בודדות,⁵⁵ אמנם יש סוברים שיש להן דין כרם היות שכולן במעמד שווה.
- 2) גפנים הנטועות בעצמן בחמישה עציצים שאינם נקובים - יש הסוברים שאין דיני כרם על שורות של עציצים מנותקים, אפילו כשהם גדלים בשטח פתוח, ויש סוברים שיש להן מעמד של כרם.
- 3) גפנים הגדלות בתוך מבנה - חל עליהם בוודאות איסור כלאי הכרם, לדעות מסוימות מהתורה⁵⁶ ולדעות מסוימות מדרבנן, ולא ברור מהי ההרחקה הנצרכת שם.

מסקנה

משתלה של גפנים הנטועות בצפיפות במצע מנותק בחממה - מותר לשתול שם ירקות במצע מנותק, בהרחקה של 6 טפחים (0.5 מ' ולמחמירים 0.6 מ'), ואין צורך בהרחקה של 4 אמות ובלבד שהגפנים לא יסוככו על הירקות.

כשביעית, כי הם אינם מתחייבים רק מחמת גידולים בקרקע אלא הם תלויים גם בגמר מלאכה, ולמרות זאת גידולי בית פטורים מתרומות ומעשרות, לפחות מהתורה.
55. הלכות הארץ, עמ' 184 סעי' ה, כהכרעת הגר"ש ישראלי זצ"ל.
56. חשוב לציין שלמרות שלהלכה נוקטים ששתילת ירקות בתוך כרם הנטוע זה מכבר, אסורה מן התורה, לפי ההבנה הפשוטה בשיטת הרמב"ם הל' כלאים פ"ה ה"ז, וכדעת ראשונים רבים, עיין חוקות הארץ, ח"ב פ"ה ה"ב אות ב הערה 13; וחוקות הארץ, שם ה"ז אות ב הערה 6, מכל מקום במקרה שלפנינו שיש בו מספר ספקות הלכתיים נוספים כמבואר כאן, ניתן לצרף כסניף להקל שלדעות מסוימות ספקות אלו הם באיסור דרבנן, והם דעת הסוברים ששתילת ירקות בכרם הנטוע היא איסור דרבנן. ראה חוקות הארץ, ח"ב פ"ה ה"ז אות ב הערות 7-11.